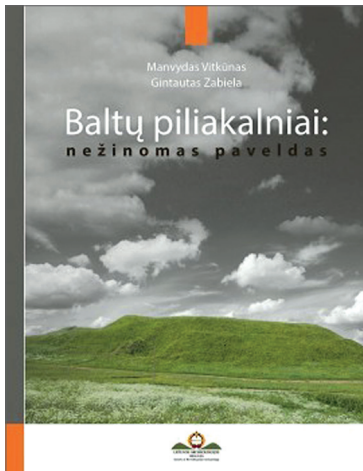

Tarp žinių ir spėjimų: kylanti diskusija apie baltų piliakalnius

Rec.: **Manvydas Vitkūnas, Gintautas Zabiela. Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas.** Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2017, 88 p.

Archeologinės sintezės sėkmė priklauso nuo jos gebėjimo apibendrinti įvairių chronologinių ir erdvinų lygių procesus plataus požiūrio pasakojime, kuris be to dar ir provokuoja keisti ar naujai apginti nusistovėjusį supratimą bei sukelti diskusijas. Šio tikslo įgyvendinimui reikalinga ne tik tikslingai sukaupta patirtis, bet, visų pirma, pasiryžimas bandyti formuluoti sintezę, apibendrinant daugiau nei šimtmetį sistemingai kaupiamus piliakalnių archeologinių tyrimų duomenis.

Nors praėjo treji metai nuo *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas*, mokslo studijos, išleistos piliakalnių metų proga, pasirodymo (Vitkūnas, Zabiela, 2017), iki šiol šis darbas aptartas tik viešame pristatyme (Lietuvos..., 2018) ir trumpoje apžvalgoje *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* (Urbonaitė-Ubė, 2018, p. 176–177). Pastaraisiais metais piliakalnių tema diskutuota gerokai dažniau dėl paaktyvėjusių jų tyrimų, 2017 m. organizuotų renginių, konferencijų ir viešų paskaitų, skirtų tiek mokslinei auditorijai, tiek platesniam visuomenės ratui, bei naujų mokslo populiarinimo leidinių (Baltramiejūnaitė, 2017; Baubonis *ir kt.*, 2017a) ir šaltinių publikacijų (Baubonis *ir kt.*, 2017b). Todėl publikuota vienintelė nauja sintezė taip pat turėtų sulaukti pakankamo dėmesio, nes suteikiamas dar vienas atspirties taškas įsivertinimui, kokiomis žiniomis šiuo metu remiamasi kuriant archeologinius pasakojimus ir kokių – labiausiai trūksta.

Mano manymu, *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas* atspindi tradicinį, nusistovėjusį požiūrį į piliakalnius. Jam formuojantis praleista sekinančiai daug laiko registruojant piliakalnius, jų ieškant ir juos tiriant. Recenzijoje siekiu ne tik apžvelgti, bet ir aptarti Lietuvos archeologijos pažangą kuriant pasakojimą apie baltų piliakalnius. Šią pažangą galime pasekti atskirų teiginių formuluotėse pagal naudojamos šaltinių bazės reprezentatyvumą ir įvertinti, ar visi pasakojimo tvirtinimai yra prasmingi. Neišvengiamai plačios apimties pasakojime yra ir spėjimų, kurie pateikiami siekiant paaiškinti įvairias kultūrinės praktikas. Jų atsekimas taip pat gali padėti nubrėžti ateities perspektyvas ir logiškus tolesnius piliakalnių tyrimų žingsnius. Recenzija nėra skirta tik vienam pasirodžiusiam leidiniui, nors jis ir yra pagrindinis atspirties taškas. Ją kartu rašau kaip pokalbio apie Lietuvos piliakalnių vertinimą ir interpretaciją tęsinį. Todėl aptariama studija ne visada bus pagrindinis analizuojamas objektas ir atskiruose skyreliuose ją remsiuos kaip aktualios diskusijos dalyve.

Studijos rėmai: koncepcinis pagrindas, piliakalnio termino problema

Studijos tikslas – „remiantis gausia archeologinių bei istorinių tyrimų medžiaga atskleisti piliakalnių raidą ir reikšmę baltų žemėse nuo piliakalnių įrengimo pradžios iki mūsų dienų, išryškinti baltų piliakalnių Europos proistorės ir istorinių laikų piliakalnių kontekste“ (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 2), yra įgyvendinamas tik iš dalies. Studija nepristato gausios šaltinių bazės, o tik, autorių nuomone, pačius reprezentatyviausius atvejus, geriausiai iliustruojančius baltų piliakalnių raidą. O antrosios tikslo dalies įgyvendinti nebandoma. Europos proistorės ir istorinių laikų piliakalnių kontekstas, kuriame išryškėja baltų piliakalniai, iš tikrųjų nėra aptariamas. To užuomazgų radau tik viename sakinyje, kuriame teigta, kad baltų piliakalniai nuo kitų Europos piliakalnių skiriasi gausa ir mažesniu dydžiu (ten pat, p. 11), vėliau palyginimų su kitais Europos regionais faktiškai nebėra. Piliakalnių kiekis iš tiesų ryškiai skiriasi lyginant Baltijos šalių duomenis, bet, lyginant jų skaičių visoje baltų teritorijoje su Vidurio ar Vakarų Europa, gausa nėra išskirtinė. Vien Lenkijoje jų žinoma apie 2 500 (Bugaj, 2013), kurių dauguma nėra įkurti baltų, bet jie yra taip pat nedidelio dydžio, o Didžiojoje Britanijoje ir Airijoje priskaičiuojama dar daugiau – 4 147 piliakalniai (Lock, Ralston, 2017).

Po įvado trumpai aptariamas baltų termino kalbotyroje suformulavimas, ankstyva archeologinės kultūros koncepcijos raida, pristatomas etnoistorinei paradigmai būdingas jos supratimas. Tačiau pati archeologinės kultūros samprata knygoje yra dviprasmiška. Teigiant, kad koncepcija susiformavo jau XX a. pradžioje (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 6), studija iš esmės atspindi panašų į A. Spicyno (Спицын, 1925) archeologinių kultūrų suvokimą: „šiandien išskiriame porą dešimčių neabejotinų baltų kultūrų“ (Vitkūnas, Zabiela, 2013, p. 38). Joje archeologinės kultūros apibrėžiamos pagal išskirtinę medžiagą ir laidosenos bruožus (Bliujienė, 2013, p. 56). Tačiau ši samprata dar ilgai rutuliota ir pačioje etnoistorinėje paradigmoje (Trigger, 2006) atkreipiant dėmesį į tai, jog vien minėtų elementų neužtenka, kad tokios išskirtos kultūros būtų tapatinamos su atskirais ar giminingais etnosais, t. y. tam, kad būtų įgyvendintas svarbiausias etnoistorinės paradigmos principas (Bliujienė, 2013, p. 40; Vengalis, 2015, p. 187). Vietoj to baltiškai archeologinei medžiagai interpretuoti pasiūlytas kultūrinių sričių¹ terminas yra tinkamesnis analitinėms duomenų grupėms, kurios interpretuojamos kaip išskirtų ar besiformuojančių kultūrų ar genčių lokalinės sritys (Kulikauskas, 1958; Bliujienė, 2013). Jos taip pat nesiunčia klaidingų žinučių apie didelį baltų kultūrų ar giminingų etnosų kiekį. Iš knygos 38 puslapyje (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 38) vardijamų kultūrų jomis iš tiesų laikytinos tik Bogačevo, Dolkeimo-Kovrovo (Sembos-Notangos) ir Vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais kultūros, likusios interpretuojamos kultūrinėmis sritimis (Bliujienė, 2013, p. 79–80). Leidinyje taip pat teigiama, kad Vielbarko kultūros etninė priklausomybė traktuojama įvairiai (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 38), bet jos siejimas su gotais absoliučiai daugumai tyrėjų nekelia abejonių ir šį vyraujančią aiškinimą pastarųjų metų genetiniai tyrimai patvirtina (Stolarek *ir kt.*, 2019).

Autorių nuomone, baltų areale galėjo būti apie 4 000 piliakalnių, tačiau „nustatyti tikslesnį piliakalnių skaičių trukdo ir įvairiose šalyse taikomi skirtingi jų atpažinimo kriterijai“ (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 8). Lietuvoje taikomas piliakalnių apibrėžimas apibūdina tik fizinius bruožus: „išorinius žemės įtvirtinimus turintys reljefo dariniai su senosios žmonių veiklos pėdsakais“ (Zabiela, 2003, p. 34), ir nieko nepasako apie žmonių veiklos pobūdį, funkciją ar chronologiją. Toks paveldosauginis apibrėžimas yra išvestas atsižvelgus tik į šio regiono realijas. Užsienyje pagal jį piliakalniais būtų laikomi ir neolitiniai įtvirtinimai Europoje (Milisauskas, 2011). Žemės įtvirtinimai Lietuvoje būdingi tik metalo laikotarpio vietovėms, tačiau ne visada jie gali būti užtikrintai atpažinti dabartiniame paviršiuje. Dauguma žemės įtvirtinimų identifikuojami kalvose ar atragiuose, todėl šiose topografinėse vietose aptikus metalo laikotarpio radinių tikimasi atpažinti ir kitus bruožus, leidžiančius išskirti piliakalnius. Tačiau kai kada, atrodo, į Lietuvos piliakalnių atlasus įtraukiami atvejai su spėjamais žemės įtvirtinimais ar kalvų statinimo bruožais (eg. Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 64, 94, 174, 176, 180; Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 328, 334, 358, 410, 494; Baubonis, Zabiela, 2005c, p. 16, 74, 78, 116, 130, 228, 234, 254, 380, 382,

¹ Skiriamas pagal laidojimo paminklų išorinius požymius, laidosenos bruožus ir iš dalies skirtingus radinių rinkinius bei jų dėjimo į kapus ypatumus (Bliujienė, 2013, p. 80).

416, 444). Taip pat atkreiptinas dėmesys į ežerų salų gyvenvietes, kurios, nors aiškiai neturi jokių žemės įtvirtinimų, kartais vis tiek laikomos piliakalniais (Baubonis, Zabiela, 2005a, p. 98; Baubonis, Zabiela, 2005b, p. 110; Baubonis *ir kt.*, 2017, p. 41–42). Toks vertinimas yra nenuoseklus ir ne visada grįstas aiškiais principais, nes ne visos salų gyvenvietės yra įtraukiamos į piliakalnių atlasus. Dabartiniai piliakalnių atlasai atspindi *a priori* prielaidą, o ne patvirtintus atvejus, kad visos metalų laikotarpio apgyvendintos kalvos ar atragiai buvo įtvirtinti. Šia prielaida tik neseniai pradėta abejoti ir svarstoma galimybė, kad kai kuriuose atragiuose priešistorėje galėjo būti įkurtos ir atviro tipo gyvenvietės ar tiesiog sodybos (Vengalis, Vėlius, 2019, p. 77).

Užsienyje piliakalniai taip pat apibrėžiami plačiai ir dažniausiai išryškinant vietovių paveldosauginę vertę. Paveldosauginis piliakalnių suvokimas gali ir padėti, sujungiant skirtingų laikotarpių procesus bendra tema, ir trukdyti kuriant archeologines sintezes. Tikslus piliakalnių apibrėžimas leidžia efektyviau pateikti mokslinę informaciją. Kai kurie tyrėjai renkasi piliakalnius apibrėžti kaip išvystytus administracinius centrus, karines struktūras (Firth, 1927; Armit, 2007; O'Brien, O'Driscoll, 2017) ar susirinkimų vietas (Oswald *ir kt.*, 2006; Baker, Brookes, 2013). Kiti išskiria įtvirtintas kalvose ir atragiuose įrengtas gyvenvietes (angl. *enclosed / fortified / hilltop / promontory settlements*), taip suteikdami aiškesnius analitinius įrankius gyvenviečių tinklo tyrimams (Coles, Harding, 1979; Franklin, Shepard, 1996; O'Brien, O'Driscoll, 2017; Lang, 2018). Visos šios funkcinės įvairovės suplakimas po vienu terminu klaidina ir reikalauja papildomų tikslinimų.

Pastaruoju metu Lietuvos archeologijoje daugiau diskutuota dėl paties piliakalnio termino tinkamumo moksliniuose svarstymuose, atkreipiant dėmesį į tai, kad jis savaime neatskleidžia informacijos apie funkciją (Vengalis, Vėlius, 2019). Žemės įtvirtinimai kuriami tiek vėlyvajame bronzos amžiuje (Graudonis, 1989), tiek viduramžiais (Vengalis *ir kt.*, 2020), tiek dar vėliau. Tačiau vėlesnių atvejų neįprasta traktuoti piliakalniais, nors įsivyravęs apibrėžimas logiškai neatmeta ir tokių atvejų kaip bastioninės pilys. Specialiai įtvirtinimams skirti archeologiniai kasinėjimai yra brangūs ir užima daug laiko. Šiuo būdu tirti bendrą piliakalnių atsiradimą ir raidą nėra efektyvu ar įgyvendinama artimiausiu metu. Tačiau ar tikrai turėtume atmesti tuos atvejus, kai gyvenvietės įtvirtinamos specialiai nejudinant grunto?

Ankstyviausius piliakalnių įtvirtinimus sudarė iki kelių eilių išsidėsčiusios kalvą ar atragi juosiančios tvoros ar kuolai, kurie tik vėlesniame etape sutvirtinami papildomai judinant gruntą. Ne visada pavyksta šiuos raišius atskirti dėl vėlesnių piliakalnių paveikusių formavimosi procesų. Ne visose vietovėse, matyt, reikėjo judinti gruntą tam, kad būtų įrengti pakankamai bendruomenės poreikius atliepiantys įtvirtinimai. Analizuodami atskirų laikotarpių duomenis dėl grunto judinimo faktoriaus būtinumo pagal įsivyravusį apibrėžimą turėtume atmesti nemažai atvejų. Narkūnų įtvirtintos gyvenvietės atveju įrengus tvorą jis dar nėra laikytinas piliakalniu, bet įrengus akmenimis tvirtintą pylimą – jau toks yra. Kokiu tikslu reikėtų atskirti Ķivutkalns (Latvija) nepiliakalnio ir piliakalnio etapus, jei tiek tvora, tiek pirmieji pylimai yra datuojami vėlyvuju bronzos amžiumi (Graudonis, 1989)? Neseniai tyrinėtas Garnių I piliakalnis (Podėnas *ir kt.*, 2018) parodė, kad anksčiau traktuoti kaip žemės įtvirtinimai yra kalvos reljefo dariniai, išryškėję dėl modernios mechanizuotos žemdirbystės, o ne 792–540 cal BC žmonių veiklos (Podėnas, 2020). Tačiau jie galėjo būti įsitvirtinę tvora, kurios liekanos vis dar yra netirtoje kalvos vietoje. Ar ši atvejį turėtume atmesti kaip nesantį piliakalniu, nes tvora nėra pakankamas kriterijus? Modernios žemdirbystės yra paveikti dauguma ankstyvųjų piliakalnių, o jų įtvirtinimai gali būti gilokai pasislėpę po dabartiniu kalvos paviršiumi. Jei griežtai taikytume apibrėžimą, ateityje turėtume gerokai sumažinti dabartinių piliakalnių skaičių atlasuose, ir tai, mano manymu, nebūtų geras sprendimas.

Turėtume, atvirksčiai, atkreipti dėmesį į nusistovėjusio piliakalnio termino ribotumą ir jį tikslinti. Specialiose kraštovaizdžio vietose, kaip antai kalvose ar atragiuose, įkurtų gyvenviečių atsiradimą paskatino chronologiškai ir erdviškai susiję ekonominiai, ekologiniai, socialiniai bei gynybiniai procesai. Remdamiesi gana paviršutinišku faktoriumi, kaip grunto judinimo faktu, mažintume tiriamų šaltinių bazę šių procesų tyrimuose. Tačiau piliakalnių atlasuose taikoma prielaida, kad dauguma I t-mečio pr. Kr. apgyvendintų kalvų ir atragio gyvenviečių buvo įtvirtintos, nėra klaidinga. Atlasų sudarytojai susikoncentravo į išorinius kalvų ir atragių bruožus ir dėl to neišvengė abejotinių vertinimų ar netikslių spėjimų. Jei surenkama pakankamai radinių, nurodančių nuolatinės gyvenvietės, o ne epizodinės veiklos buvimą kalvoje arba atragyje, yra nemenka tikimybė, kad vėlyvajame bron-

zos amžiuje bent jau tvora, tikslingai naudojant vietovėje esantį reljefą, buvo įsitvirtinta. Tai parodo nemažai šio laikotarpio piliakalnių tyrimų, kurie apimdavo galimas įtvirtinimų vietas ir dėl jų datavimo vėlyvuju bronzos amžiumi nėra abejonių (Volkaitė-Kulikauskienė, 1986; Grigalavičienė, 1986a; 1986b; Urbonaitė-Ubė, Ubis, 2018; Simniškytė-Strimaitienė, 2019). Tačiau tai nereiškia, kad ta pati prielaida yra taikytina kitų laikotarpių archeologinio konteksto interpretacijoms, nes ilgainiui keičiasi gyvenviečių zonos ir funkcijos. Ateityje laukia svarbi diskusija, kuri leistų aptarti geriau argumentuotą įtvirtinimų buvimo tikimybę ir pobūdį skirtingų laikotarpių gyvenvietėse, įkurtose specifinėse geomorfologinėse aplinkose.

Apibendrinant šiuo metu sukauptus duomenis apie baltų piliakalnius, galima išskirti ankstyvuosius piliakalnius ir juos apibrėžti kaip įtvirtintas gyvenvietes. Nuo romėniškojo laikotarpio piliakalniai įvardijami kaip gyvenvietės dalis – slėptuvės (Vengalis, 2009). Vėlyvajame geležies amžiuje vienose vietose susikuria centralizuotos gyvenviečių sistemos, kur piliakalniai galėtų būti suvokiami kaip įtvirtinti administraciniai centrai (Žulkus, 2004, p. 80–93), kitose toliau egzistuoja kaip slėptuvės. Galiausiai viduramžiais atsiranda nemažas skaičius medinių pilių, žvalgakalnių, moto tipo pilių ir įtvirtintų karinių stovyklų (Vitkūnas, Zabiela, 2017).

Tokia situacija bendrą piliakalnių fenomeno problematiką daro dar sudėtingesnę. Pagal bendrus mokslinius standartus termino neapibrėžtumas yra netinkamo termino bruožas. Tai yra aktuali problema atsižvelgiant į tai, kad daugiau nei 85 % baltiškų piliakalnių netyrinėti (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 8) ir jų laikotarpis bei funkcija vertinami pagal išorinę išvaizdą arba atsitiktinius radinius. Tačiau išorinė išvaizda jokių būdu negali būti patikimas chronologinis indikatorius. Daug piliakalnių tyrimų paneigė ankstesnius spėjimus (Kuncevičius *ir kt.*, 2015, p. 110–114, *plg.* Baubonis, Zabiela, 2005c, p. 66; Kaminskaitė, 2016, p. 126, *plg.* Baubonis *ir kt.*, 2017, p. 120–122²; Podėnas *ir kt.*, 2018, *plg.* Baubonis, Zabiela, 2005c, p. 224; Urbonaitė-Ubė, Ubis, 2018, p. 115–119, *plg.* Stončius *ir kt.*, 2017, p. 455–456), todėl archeologines sintezes geriausia formuoti atsižvelgiant tik į tirtus atvejus. Studijos autoriai būtent tai ir daro stengdamiesi išvengti minėtų problemų, bet kokią prasmę turi piliakalnių grupavimas pagal išorinius bruožus (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 13–16) ir ar jis gali būti patikimas?

Galima daryti prielaidą, kad po daugiau nei šimtmetį trunkančių piliakalnių kasinėjimų tolesni jų tyrimai turėtų išryškinti regionines ir chronologines paplitimo, įtvirtinimų pobūdžio bei funkcijos tendencijas. Tačiau šios prielaidos taikymas piliakalnių vertinimui pagal išvaizdą yra tiesiausias kelias į aklavietę gyvenviečių tinklo tyrimuose. Reikėtų pažymėti, kad atskiri piliakalnių apgyvendinimo laikotarpiai, ypač ankstyvojo geležies amžiaus, šiuo metu yra menkai pažįstami. Studijoje piliakalnių tinklas nėra detalai analizuojamas ir temos išvengiama susitelkiant į archeologinių kultūrų ir genčių žemėlapius. Tai yra tiek duomenų reprezentatyvumo, tiek įdirbio šių kraštų archeologijoje diagnozė – nesame atlikę pakankamai tyrimų ir surinkę pakankamai duomenų, kad galėtume tokį platų laikotarpį apibendrinti kaip nors kitaip nei remdamiesi etnoistorine paradigma.

Piliakalnių paskirties išaiškinimo link

Lietuvos archeologijoje vietoj nusistovėjusio piliakalnių, kaip skirtų gynybai, funkcijos aiškinimo yra pasiūlytu ir socialinės (Merkevičius, 2007) bei simbolinės (Vaitkevičius, 2007) jų reikšmės interpretacijų. Šie teoriniai modeliai nėra paremti konkrečia tyrinėtų piliakalnių medžiaga (Vengalis, Vėlius, 2019, p. 79), o be šios sąlygos jie nėra kryptingai įreminami archeologinių duomenų ir galiausiai tampa tiesiog tokiais pasakojimais³ (angl. *just-so stories*). Tačiau Lietuvoje diskusija, kad socialinė ar simbolinė piliakalnių paskirtis gali būti pagrindinė, atrodo, pradeda įgauti aktualumo. Lyginant su užsienyje atliekamais piliakalnių tyrimais, tiesmukus vertinimus, kad pilia-

² Medsėdžių piliakalnio atveju spėliota, kad 2 perkasos atidengta priešpilyje, o ne piliakalnyje, nors jokių griovių tarp 1 ir 2 perkasų kalvos paviršiuje nėra. Atvirksčiai, nurodomoje vietoje (Baubonis *ir kt.*, p. 120–121) reljefe yra nedidelis paaukštėjimas, tačiau jis su įtvirtinimais neturėtų būti siejamas. Įtvirtinimai kaip tik neblogai išlikę už 2 perkasos, aiškiais atpažįstamais pylimais ir grioviu tarp jų. Dėl spekuliatyvos reljefo interpretacijos piliakalnio datavimas praplėstas iki II t-mečio pradžios pagal išorinę išvaizdą, nors ir pažymint, kad to laikotarpio radinių nerasta (Kaminskaitė, 2016, p. 126). Svarstoma, kad X–XIII a. Platielių regionas buvo tankiai apgyvendintas ir jo kontrolės centras buvo Medsėdžių piliakalnyje (Pocienė, 2016, p. 2), tačiau kritiškas duomenų vertinimas rodo, jog pateiktai hipotezei nėra realaus pagrindo.

³ Moksle ir filosofijoje „tiesiog toks pasakojimas“ yra nepatvirtinamas kultūrinės praktikos paaiškinimas.

kalnių įrengimo priežastis buvo gynybinė, susijusi su karyba, apsisaugojimu nuo priešų antpuolių, siūloma keisti kompleksiškesniais aiškinimais, akcentuojant ne tik utilitarinę, bet ir labiau socialinę ar simbolinę jų paskirtį (ten pat). Šis priežasties aiškinimo pakitimas iš esmės atspindi archeologinės teorinės minties tendencijas, kurios buvo įkvėptos postprocesinės archeologijos paradigmos. Tačiau detaliau neišnagrinėjus paradigmoje taikomos logikos, apibrėžiamos abdukcija⁴, ar pamatinių principų, kaip pasiūlytos interpretacijos siejasi su archeologiniu kontekstu, galima netyčia pereiti prie kitų funkcijų, kurios taip pat tėra madingos interpretacijų tendencijos, suabsoliutinimo.

Lietuvos archeologijoje vis dažniau akcentuojant kraštovaizdžio archeologijos krypties potencialumą, svarbios tolesnės teorinės diskusijos ar kai kurių pozicijų patikslinimas ir išryškinimas bendroje diskusijoje (teorinė higiena). Keliamų idėjų patikrinimui yra svarbūs teoriniai įrankiai, kurie leistų archeologinius duomenis įprasinti argumentuotoje diskusijoje. Tačiau jų taikomumas turi būti apibrėžtas tam tikromis taisyklėmis, kurias naudodami kiti tyrėjai prieitų prie tų pačių išvadų. Postprocesinė archeologija, radikalai kritikuodama pozityvistinę naująją archeologiją, padarė didelę įtaką disciplinos raidai, mesdama iššūkį nusistovėjusiai objektyvumo sampratai ir siekiui, kai kurioms rutuliojamoms teorijoms ir išvadų darymo būdams (Earle *ir kt.*, 1987). Lietuvos archeologijoje diskutuota, kad postprocesinės archeologijos subjektyvumas yra tariamas (Vengalis, 2015, p. 192), tačiau, atrodo, ne iki galo įvertinant darbus, kurie iš esmės pretenduoja išskirti postprocesinę archeologiją, kaip paradigmą, iš kitų. Be reliatyvaus, patirtine metodologija grindžiamo, interpretavimo taisyklių ji tėra radikali naujosios archeologijos kritika, vis tiek naudojanti kritikuojamos paradigmos pasiūlytus įrankius. T. K. Earle'is ir R. W. Preucelis (Earle *ir kt.*, 1987, p. 512) atmeta paradigmos grįsta subjektyvia patirtine metodologija galimybę dėl tyrimų nepakartojamumo ir nepatvirtinamumo. Postprocesinės archeologijos atstovai nesutarė dėl kai kurių pamatinių pozicijų, pavyzdžiui, kaip tyrėjų, duomenų ir metodikos reliatyvumas turėtų būti traktuojamas archeologinėse interpretacijose (Hodder, 1992 vs. Shanks, Tilley, 1987) arba radikalai keisdavo savo mintis naudodami įvairius interpretacinius įrankius (Hodder, 1982; 1986; 1991a; 1991b; Johnsen, Olsen, 1992, p. 433), bet nuosekliai gynė subjektyvios tyrėjo patirties taikymą archeologinėse sintezėse (Earle *ir kt.*, 1987, p. 507–510; Tilley, 1994; Fleming, 2006). Kita vertus, postprocesinė archeologija padėjo praplėsti temų, kuriomis diskutuojama, diapazoną (Walker *ir kt.*, 1995; Schiffer, 2010). Dabartinėje archeologijoje priimta naudoti skirtingus įrankius skirtingoms problemoms spręsti, todėl platesnėse archeologinėse sintezėse pasitaiko eklektiškos prieigos taikymo. Vyrąjančių ir besikeičiančių paradigmu kova archeologijos teorijos diskusijoje jau baigėsi ir pakito į fragmentuotas temines kryptis, kuriose išbandomi įvairūs problemų sprendimo būdai (Johnson, 2010; Bintliff, Pearce, 2011). Tačiau daugelis naujų idėjų iš esmės prasidėjo nuo subjektyvių, nuojautą besiremiančių apmąstymų. Todėl kryptingai plėtojamoms diskusijoms archeologijoje gali kilti iš įvairių pozicijų tol, kol ieškoma būdų, kaip galiausiai kilusias idėjas būtų galima testuoti. Studija *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas* pateikia įdomų pasakojimą apie tai, kaip piliakalnių simbolika išsivystė gerokai po jų apleidimo (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 77–83). Ištyrus Kernavės piliakalniams įrengti sutelktas galimas darbo sąnaudas daroma išvada, kad ypatingo ar išskirtinio monumentalumo nesiekiama, o įtvirtinimai neviršijo utilitariniams tikslams keltų reikalavimų (Vengalis *et al.*, 2020).

Abejoju, ar simbolinė reikšmė galėjo būti viena iš pagrindinių vietovės paskirčių jos naudojimo metu. Manau, laikyti simboline vietovių paskirtį, kaip pagrindinę, galima tik išskirtinių archeologinių kontekstų atvejais, kurie nurodytų buvusią ritualinę veiklą ar pagrįstą istorinę vietovės reikšmę bendruomenei, t. y. įrėmintų teorinius modelius empiriškai. Aptardami Juchново ir Koločino kultūrų piliakalnių, studijos autoriai išskiria piliakalnių – šventviečių pasirodymą nuo ankstyvojo geležies amžiaus, tačiau tokie atvejai itin reti (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 29, 35). Daugeliu atvejų galima diskutuoti atvirkščiai – kad piliakalnių vertinimas kaip simbolių kraštovaizdyje nėra racionalus dėl nepatiktinamumo, kokią reikšmę šis simbolis turėjo tuometinei vietinei bendruomenei. Sumenkus postprocesinės archeologijos įtakai archeologinėse interpretacijose vis mažiau nau-

⁴ Abdukcija, skirtingai nuo indukcijos (tikimybės) ar dedukcijos (būtinybės), logine forma yra taikoma svarstant argumentuotas galimybes. Joje svarstymuose susimaišo empiriniai duomenys ir nuojauta. Postprocesinėje archeologijoje subjektyvi nuojauta archeologinių duomenų interpretacijai taikyta hermeneutinės spiralės (Shanks, Hodder, 1995) ar dialektikos procesas (Marila, 2017, p. 74).

dojama semiotikos, hermeneutikos ar fenomenologijos siūlomų įrankių, kurie mokslinėje diskusijoje sunkiai gali egzistuoti dėl per didelio atramos taško į tyrėjo subjektyvią patirtį (plg. Grigas, 2018). Vietoj jų galėtume pasitelkti indukcinėje logikoje taikomą tikimybę per analogiją ir panagrinėti, kiek kitų empiriškai pagrįstų simbolių kūrybai buvo skiriama energijos, ir išvesti tikimybę, kad baltų bendruomenių elgsenos motyvai yra labiau pragmatiški. Gali būti, kad baltų pasaulyje simboliai svarbesni nematerialinėse tradicijose, kaip antai sutartinėse ir šokiuose (Щукин, 1994). Archeologijoje, mano manymu, potencialios tyrimų kryptys apima socialinių ekonominių priežastinių ryšių vystantis atskirų laikotarpių gyvenviečių sistemoms išaiškinimą. Ieškant prasmų, kodėl reikėjo užimti aktyvią poziciją vienoje ar kitoje kraštovaizdžio vietoje, diskutuojant apie piliakalnių paskirtį, norėtusi siekti didesnio keliamų idėjų patikrinamumo.

Radinių ir kontekstų vertinimo problemos bei nesusipratimai

Piliakalniai yra problemiška archeologinių vietovių grupė, nes dėl išskirtinės lokacijos kraštovaizdyje dauguma jų yra apgyvendinti kelis kartus ir skirtingu metu galėjo atlikti kitas funkcijas. Dažnai piliakalnių kultūriniai sluoksniai nestratifikuoti. Jiems būdingi susimaišę skirtingų laikotarpių radiniai tame pačiame tamsiai pilkame ar juodo smėlio sluoksnyje. Todėl interpretuojant piliakalniuose, kuriuose aptikta kelių apgyvendinimo horizontų liekanų, buvusias archeologines struktūras (stovėjusių pastatų formą, vienalaikiškumą) yra ne kartą spekučiuota (Grigalavičienė, 1986a; 1992) be jokio aiškesnio pagrindo juos priskiriant vienam ar kitam laikotarpiui. Siekdami pasekti piliakalnių regioninę ir chronologinę raidą autoriai aptaria, jų nuomone, reprezentatyvius piliakalnių atvejus, tačiau neišvengia minėtų problemų ir laisvo išorinių požymių vertinimo. Pavyzdžiui, aptariant Narkūnų piliakalnį tvirtinama, kad tarp jo ir priešpilio viduramžiais iškastas 55 m pločio griovys, o pirminio Narkūnų piliakalnio aikštelė galėjo būti apie 100 m ilgio (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 16). Tačiau visiškai nesurprantama, kaip gautas pastarasis skaičius, nes vedant tiesią liniją nuo „Didžiojo“ piliakalnio P galo šimtą metrų net nepriartėjama prie „Mažojo“ piliakalnio aikštelės.

Studijoje pasitaiko nesusipratimų, nebevertojamų sąvokų ar netikslaus datavimo nurodymo. Publikuojamame kalbų medyje (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 4) pavaizduojama, kaip iš bendros baltų ir slavų kalbų grupės išsišakoja baltų ir islamo (angl. „Islamic“) kalbos. Ši islamo ir slavų jungtis yra neapdairi klaida, kurios, žinoma, buvo galima išvengti perbraižant kalbų medį. Tokia pačia klaida laikytina ir neteisingas archeologės Olgos Melnikovskajos vardo užrašymas (ten pat, p. 31, 35). Aptariant miniatiūrinius piliakalnių rašoma, kad „prie tokių piliakalnių išikūrusios nemažos papėdžių gyvenvietės, kurioms būdinga grublėtoji keramika, todėl jas galima datuoti I t-mečio pirmąja puse“ (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 39), bet bendras grublėtosios keramikos datavimas apima ir nemažą I t-mečio antrosios pusės dalį. Be to, pasakojime kartais nesusiję radiniai ir kontekstai be jokių paaiškinimų pateikiami kaip tam tikrų įvykių įrodymai: „Siena buvo apie 85 cm storio. Ji taip pat sudėgusi. Tas veikiausiai įvyko užpuolus įtvirtinimus, nes per 50 cm į išorę nuo sienos rastas geležinis įmovinis siaura[a]šmenis kirvis“ (ten pat). Nei geležinis siaurašmenis kirvis pirmine paskirtimi yra ginklas, nei jo radimo vieta savaime nesuteikia informacijos apie įtvirtinimus ar užpuolimą. Mokslo studijoje ne visada vartojamos aiškios ar archeologiniams darbams tinkamos sąvokos, kurios jau kurį laiką yra patikslintos taip, kad atspindėtų tikslesnę informaciją. Pavyzdžiui, „silpnai grublėtas <...> puodas“ (ten pat, p. 52), kai neaišku, ar kalbama apie grublėtumo masės skystumą ar sausumą, ar kitus stilistinius požymius. Galimi skirtumai chronologiškai reikšmingi: ankstyvoji grublėtoji keramika Lietuvoje datuojama III–V a. po Kr., o vėlyvoji V–VII a. po Kr. (Vengalis, 2007). Taip pat aptariant II t-mečio po Kr. pradžios keramiką vartojamas terminas „žiasta“, kuri nurodytų gerokai vėlyvesnį datavimą, o iš tikrųjų kalbama apie kitos technologijos apžiestąją keramiką (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 43, 47, 55–57, 61).

Miglota ankstyvoji piliakalnių raida

Seniausiuosius įtvirtinimus Europoje studijos autoriai be abejonių sieja su metalų išgavimu, apdoravimu bei prekyba ir dėl to atsiradusia socialine diferenciacija bei karinės galios augimu (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 9–10).

Panaši teorija yra svarstoma baltų pasaulyje (ten pat, p. 13), teigiant, kad piliakalnių atsiradimą stimuliuo ne bronzos metalurgijos, bet prekybos metalu kelių kontrolė. Sukaupiti gausūs duomenys argumentuotai leidžia kelti hipotezę, kad prekyba metalu ir bronzos metalurgija galėjo būti gerokai labiau susiję procesai, atliekami tų pačių žmonių, kurie teikė žaliavą įvairia forma (Podėnas, Čivilytė, 2019). Tačiau neaišku, ar patys autoriai iš tikrųjų yra metalo kelių kontrolės teorijos atstovai, nes knygos pristatymo metu teigė, kad ši teorija yra „egzotiška“ (Lietuvos..., 2018, įrašo laikas 34:10–34:28), todėl kyla klausimas, kokia jų pačių nuomonė šia tema. Pristatymo metu I. Vaškevičiūtė, recenzavusi šią knygą, aptariamą teoriją vadina tiesiog melu ir siūlo grįžti prie gynybinės piliakalnių paskirties aiškinimo (Lietuvos..., 2018, įrašo laikas 16:05–18:18), o tai aiškiai rodo, kad diskusija apie piliakalnių atsiradimą yra aktuali ir kelianti emocijas. Svarstant apie konfliktus su kaimynais, pamirštami kur kas fundamentalesni klausimai: kas šiuos konfliktus kurstė? Kokie apskritai priežastiniai ryšiai gali būti nustatomi archeologiniais duomenimis? Kodėl būtent toks pirmųjų piliakalnių erdvinis paplitimas? Žiūrint tik į Lietuvos ribose esančius paminklus gali kilti įvairių minčių apie ŠR Lietuvoje susipykusius ir nežinia ko nepasidalijusius brūkšniuotosios keramikos kultūros gyventojus, tačiau, žiūrint į archeologiją ne dabartinių valstybių ribomis, Dauguvos upės reikšmė baltų piliakalnių kūrimosi metu – akivaizdi (Podėnas, 2020). Dauguvos, kaip svarbaus priešistorinio kelio, nulemti ekonominiai impulsai prisidėjo prie specifinio vėlyvojo bronzos amžiaus piliakalnių išplitimo.

Ankstyvieji piliakalniai aptarti remiantis Narkūnų, Ūkutkalns, Ratiunki, Nevieriškės ir Sauginių piliakalnių atvejais, gausiai ir nekritiškai referuojant jų tyrinėtojų mintis. Į akis ypač krinta avių ir ožkų kaulų atskyrimas Ratiunki piliakalnio atveju (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 20), nes tai daroma taikant labai abejotiną metodiką (Егорейченко, 2006, p. 45). Teigiama, kad Nevieriškės piliakalnyje aptikta bronzai lydyti skirtų tiglių (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 23), bet tyrimų autorės nurodyti dirbiniai neturi jokių tiglių išskirti leidžiančių bruožų (Grigalavičienė, 1986a, p. 83, pav. 28: 4–6, 8): būdingų formų, molio deformacijų, metalo lašų, vario ar alavo oksidų, matomų plika akimi tiglių paviršiuje. Skyrelyje plačiai nenagrinėjama ankstyvųjų piliakalnių raida: tik tiek, kiek tai leidžia aptarti skirtingų piliakalnių įtvirtinimų vystymasis. Autoriai teigia, kad „esminių pakitimų brūkšniuotosios keramikos kultūroje neįvyko“ (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 16) ir taip apibendrina ankstyvąjį piliakalnių ir baltų vystymąsi tarp II–I t-mečio pr. Kr. sandūros ir II/III a. po Kr., t. y. apie 1200–1300 m. laikotarpiu. Ši tezė išreikšta nesutinkant su A. A. Jegoreičenko (Егорейченко, 2006) mintimi dėl poreikio atskirti dvi brūkšniuotosios keramikos kultūras, kuri iš tiesų nėra gerai pagrįsta. Tačiau taip lieka neįvertintas reikšmingas baltų genčių raidos etapas, pasižymėjęs kaulo, rago ir akmens industrijos sunykimu bei metalo kultūros išsivystymu. Tarp ankstyvojo ir vėlyvojo brūkšniuotosios keramikos kultūros etapų vis dėlto yra esminių skirtumų. Diskusija būtų kur kas vertingesnė, jei autoriai aptartų, ar yra teisinga atskirti brūkšniuotosios keramikos kultūras remiantis turimomis žiniomis? Ar šioje teritorijoje vyko etninė kaita, ar pasaulėžiūra, tapatybė, socialinė santvarka taip pat reikšmingai kito, kaip ir technologijos?

Vėlesni piliakalniai aptariami panašiu principu, mažiau apibendrinant radinius, bet daugiau koncentruojantis į aptinkamas archeologines struktūras bei įtraukiant į diskusiją ir bendras žinias apie vyravusį ūkį, laidosenos tradicijas. Atkreipiamas dėmesys į piliakalnių įkūrimo vietas, pavyzdžiui, Dniepro–Dauguvos kultūroje vengiama didelių upių pakrančių, pasirenkamos vietos netoli jų intakų, nuošalesnėse vietose miško glūdumoje, šalia nedidelių upelių ir ežerų. Dėl to pasakojimas virsta nuoseklesniu, paįvairinamas trumpais diskursais apie etninius procesus tampa lengviau skaitomas. Tačiau visa tai aptariama pristatant Dniepro baltus, o nuo jų į vakarus esančių baltų sričių piliakalnių raida I t-mečio po Kr. I pusėje yra apskritai praleidžiama. Dar vėlesnė piliakalnių raida aptariama kartu su istoriniais šaltiniais, į svarstymus įtraukiami vietovardžių duomenys. Studijoje yra pateikiami tam tikrų istorinių problemų autorių vertinimai, pavyzdžiui, Vorutos lokalizacija, tačiau visam problemų ratui skirtai platesnei diskusijai vietos neatsiranda. Studijoje sklandesnis tekstas yra vyraujančios vienos temos, paįvairintas istoriniais šaltiniais (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 59–76), lyginant su tekstu, kuriame suplakti skirtingi pasakojimai, detalizuojantys įvairių laikotarpių įtvirtinimų matmenis, archeologų pavardes ir ištirtus plotus (ten pat, p. 38–58).

Baltų genčių piliakalnių regioniniai skirtumai ir panašumai

Skyriuje, skirtame susiformavusių baltų genčių piliakalniams, trūksta nuodugnesnio palyginimo, apibendrinančiųjų tezių, kurių skaitytojas tikisi sintetiniame darbe. Dabar atskiras tezes tenka išsirinkioti iš atvejų pristatymo (lentelė). Akivaizdu, kad baltų genčių piliakalnių duomenys nėra vienodo reprezentatyvumo, bet kokybiškiems palyginimams atlikti buvo galima pateikti ir gerokai išsamesnę informaciją. Studijoje apibendrinti duomenys, pateikti lentelių ar grafikų pavidalu, paverstų darbą moksliniu požiūriu gerokai vertingesniu. Būtent po reprezentatyvesnio duomenų apibendrinimo išryškės, kurie matmenys reikšmingi ir kurie – ne.

Lentelė. Mokslo studijoje *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas* pateikiami duomenys apie baltų genčių piliakalnius.
* – žymi pateikiamą informaciją pagal aptariamą atvejį.

Baltų gentis	Piliakalnių įtvirtinimų savybės	Piliakalnių aikštelių ir papėdės gyvenviečių dydžiai	Pristatomi atvejai
<i>Kuršiai</i> (Vitkūnas, Zabiela 2017: 40–43)	5–10 m aukščio pylimas. Kartais įrengti priešpiliai	Piliakalniai: 60–80 m skersmens apvalios ar ovalios piliakalnių aikštelės (0,28–0,5 ha). Papėdės gyvenvietės: iki 6 ha ploto	Apuolė. Iš viso žinoma: 120.
<i>Žiemgaliai</i> (ibid. 43–46)	Iki 8 m aukščio pylimai; iki 5 m gylio grioviai*; kartais įrengiami iki 0,29* ha ploto priešpiliai	Piliakalniai: apie 0,1 ha ploto. Papėdės gyvenvietės: iki 13 ha ploto	Tervetė (Tėrvetė). Iš viso žinoma: 35
<i>Sėliai</i> (ibid. 46)	1–3 eilės griovių ir pylimų, pylimai 2 m aukščio	Piliakalniai: apie 0,5 ha dydžio*. Papėdės gyvenvietės: iki 3 ha	Stupeliai (Stupeļi). Iš viso: nepateikiama
<i>Latgaliai</i> (ibid. 46–47)	Iki 2 m aukščio pylimai	Piliakalniai: iki 2,3 ha** dydžio. Papėdės gyvenvietės: 1,5 ha*	Asotė (Asote). Iš viso: apie 90
<i>Lietuviai</i> (ibid. 47–49)	2 pylimų ir griovių eilės. Pylimai 2,5–3,3 m aukščio*; grioviai 1,3–2,5 m gylio*	Piliakalniai: iki 0,025 ha dydžio. Papėdės gyvenvietės: iki 6 ha ploto	Antatiličiai II. Iš viso: nepateikiama
<i>Jotvingiai</i> (ibid. 55–57)	Iki 5 m aukščio pylimai. Kartais įrengti apie 0,45 ha papiliai*	Kaukų piliakalnis 0,04 ha dydžio*; Obelytės – nepateikiama. Abu piliakalnius juosė 7,5 ha papėdės gyvenvietė*	Kaukai-Obelytė. Iš viso: nepateikiama
<i>Aukštaičiai</i> (ibid. 49–50)	Įrengti dažniausiai atraguose. Nuo aukštumos pusės apsaugoti iki 6 m aukščio pylimais	Piliakalniai: 0,01–0,1 ha ploto. Papėdės gyvenvietės: nepateikiama	Vaitiekūnai. Iš viso: nepateikiama
<i>Žemaičiai</i> (ibid. 50–51)	Pylimas iki 5 m aukščio, už kurio iškastas 4 m gylio griovys, už kurio įrengtas priešpilis*	Piliakalniai: apie 0,3 (?) ha ploto*. Papėdės gyvenvietės: nepateikiama	Vedriai Iš viso: nepateikiama
<i>Skalviai</i> (ibid. 51–52)	Iki 8 m aukščio pylimai	Piliakalniai: 0,1 ha ploto Papėdės gyvenvietės: nepateikiama	Opstainiai I (Vilkyškiai) Iš viso: ~20
<i>Nadruviai</i> (ibid. 54–55)	Įrengti dažniausiai atraguose. Būdingi 2–7 m aukščio pylimai	Piliakalniai: apie 1 ha ploto*. Papėdės gyvenvietės: apie 12 ha ploto*	Kunigiškiai Iš viso: nepateikiama
<i>Prūsai</i> (ibid. 52–54)	1–2 m aukščio pylimai*	Piliakalnis: 0,09 ha ploto*. Papėdės gyvenvietės: nepateikiama	Craam (Kram) Iš viso: nepateikiama

** Išskirtinis Olinkalnis piliakalnis dabar yra beveik visiškai apsemtas Dauguvos upės. Tai anomalija, kuri ryškiai išsiskiria iš kitų piliakalnių aikštelių. Pavyzdžiui, latgalių piliakalniams pristatyti parinktas Asotės piliakalnis yra 0,37 ha dydžio.

Iš studijoje pateiktų duomenų galima susidaryti įspūdį, kad atskirų baltų genčių piliakalnių aikštelių ir įtvirtinimų dydžiai ryškiai skiriasi. Duomenys rodo, kad didesni piliakalniai ir galingesni įtvirtinimai būdingi kuršiams, žiemgaliams, skalviams ir nadruviams, su didelėmis papėdžių gyvenvietėmis pretenduojantiems į gerai įtvirtintus administracinius centrus, o lietuvių, jotvingių ir prūsų piliakalniai kuriami kaip mažesnės ir silpniau įtvirtintos slėptuvės. Tačiau tokie ryškūs skirtumai tarp baltų genčių nėra gera praeities reprezentacija. Pavyzdžiui, lietuvių genčiai aptarti pasirinktas abejotino datavimo Antatilčių II piliakalnis, o ne kitokią informaciją teikiantys, II t-mečio po Kr. pradžios horizontus atspindintys Bražuolės, Mažulonių ar Nemenčinės piliakalniai. Jie taip pat gali nurodyti reikšmingus administracinius centrus. Konkrečiau neišvardijamos išimties iš nedidelių lietuvių piliakalnių minimos ir studijoje. Ten teigiama, kad tai greičiausiai buvo „teritoriniai gynybos centrai“ (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 48). Tačiau iš padrikai išmėtytos informacijos sunku suvokti, kokių baltų genčių piliakalnių modelį vis dėlto bandoma akcentuoti.

Nedideli piliakalniai galėjo būti įrengiami ir kaip slėptuvių tinklas. Pietryčių Lietuvoje vientiso vizualaus ryšio piliakalnių tinklas dar nėra susidaręs tautų kraustymosi laikotarpyje, bet jis identifikuojamas viduramžiais Nemuno pakrantėse ir Žemaitijoje įtraukiant ir galingas medines pilies (Kurila, 2018). I t-mečio viduryje Lietuvos teritoriją sukrėtusios išorės priešų atakos svariai prisidėjo prie piliakalnių ir genčių socialinės raidos, todėl įdomu būtų panagrinėti galimas taktines baltų gynybines priemones ir jų raidą I t-mečio po Kr. antroje pusėje. Deja, šie klausimai studijoje faktiškai nenagrinėjami, nors bendroje pasakojimo temoje yra reikalingi.

Galiausiai kyla klausimų, ką siekiama pasakyti pateikiamais duomenimis apie papėdžių gyvenviečių dydžius (lentelė)? Ši informacija – paveldosauginė, bet niekur studijoje tai nėra paaiškinama ir leidžiama susidaryti įspūdį, kad papėdės gyvenvietės vienu metu galėjo užimti tokio dydžio teritorijas. Specialiai joms skirti tyrimai nurodo (Simniškytė, 2002; Vengalis, 2012), kad jų teritorija kinta per kelis šimtus metų, sodybos nėra perstatomos tose pačiose vietose, ir darant išvadą apie ilgalaikę gyvenvietės teritoriją, galima sudaryti klaidingą įspūdį. Gal skirtumai tarp atskirų baltų genčių gyvenviečių nėra tokie ryškūs?

Pabaigai

Vaizdingiausia pasakojimo apie piliakalnių dalis aprašo viduramžių medinių pilių panaudojimą ginant valstybę. Dėl prieinamumo prie istorinių šaltinių pasakojimas tampa gyvesnis ir vientisesnis. Skyriuje aptariami atvejai nuo paskutinio ikivalstybinio Mažulonių piliakalnio užpuolimo iki Šeimyniškėlių, Kernavės, Veliuonos, Seredžiaus, Medvėgalio, Vilniaus ir kt. piliakalnių teikiamų duomenų valstybės gynybos aptarimui. Skyriuje išskiriami žvalgakalniai (Ruklos piliakalnis), moto tipo pilys (lietuviams priskirti Dubičių ir Vikūnų motai), įtvirtintos karinės stovyklos (Bukainiai, Mažieji Žinėnai) argumentuotai detalizuoja piliakalnių funkcijų įvairovę. Paskutinės medinės pilys išskiriamos Veliuonoje, Merkinėje ir Ukmergėje (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 76). Skyriuje kur kas rečiau dėmesį blaško neaiškumai, bet jų pasitaiko, kaip antai aptariant Mažulonių piliakalnio įtvirtinimus, teigiama, kad „sienos išliko iki 7 vainikų“ (ten pat, p. 60), bet vainikų terminas nėra plačiau paaiškinamas. Detalizuojant Kernavės piliakalnių rekonstrukciją trūksta nuorodų, kurios leistų skaitytojams informaciją patikrinti patiems ir įvertinti rekonstrukcijos silpnąsias ir stipriąsias puses. Archeologiniuose tyrimuose fiksuojamos įtvirtinimų liekanos, studijoje virstančios galerijomis su šaudymo angomis ar gynybiniais bokštais (ten pat, p. 67–68), galėtų būti papildytos analogijomis, kurios leistų svarstyti apie panašias ir kitų medinių pilių rekonstrukcijas.

Iš studijos galime daryti išvadą, kad mažiausiai pažįstamas piliakalnių etapas yra ankstyvojo metalų laikotarpio, bet aktualių problemų yra ir vertinant vėlesnius piliakalnių raidos laikotarpius (Vengalis, Vėlius, 2019, p. 109). Ryškiausias duomenų trūkumas yra susijęs su ankstyvuju geležies amžiumi. Nors neseniai pasirodžiuosiam milžiniško darbo pareikalavusiame leidinyje *Ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietės Lietuvoje* (Merkevičius, 2018) kaip tik dauguma ankstyvųjų piliakalnių datuojami būtent šiuo laikotarpiu, bet jame tai daroma nepakankamai pagrįstai. Minėtoje knygoje nėra pristatomi vertinimo kriterijai, trūksta sistemiskumo, nesutampa atskirų atvejų ar autorių pateikiama chronologija, kai aptikti tokia pačia informaciją teikiantys radiniai, pavyzdžiui, nedideli brūkšniuotosios keramikos puodų fragmentai (plg. ten pat, p. 19–22; 35–36; 39–40; 175–177; 234–236; 254–257; 258–261; 354–355; 383–385; 622–627; 748–750; 844–845; 932–934). Knygoje pateikiamas

piliakalnių vertinimas dar kartą parodo, kad dabartinis pasakojimas yra vis dar gausiai grindžiamas spėliojimais, apibendrinant kuo platesnes galimybes.

Dauguma problemų kyla sprendžiant apie piliakalnius pagal išorinius požymius, kurie neretai nuveda tyrėjus klaidingos interpretacijos keliu, todėl svarbūs atskirų piliakalnių raidos etapų tyrimai leistų praplėsti žinias apie jų regioninę raidą. Kritiškai žvelgiant į sumažėjusias tyrimų apimtis (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 8) galima nuvertinti naujų tyrimų teikiamas žinias. Iš tiesų, mažesnės apimtys apsunkina vidinę gyvenviečių analizę, tačiau tokiais tyrimais galima surinkti svarbių duomenų apie piliakalnio apgyvendinimo chronologiją ir ūkį gerokai greičiau ir tie duomenys leistų patikimiau skirstyti atskirus atvejus raidos schemose. Tam tikrai nebūtina tirti šimtus kvadratinų metrų.

Apibendrinti pasakojimą apie piliakalnius galime, atkreipdami dėmesį į didelį ratą problemų, kurios vis dar nagrinėjamos spekuliatyviai, kartais ignoruojant empirinius duomenis. Šiuo metu vis dar egzistuoja terminijos ir šaltinių bazės reprezentatyvumo problemos. Tačiau galime pasidžiaugti, kad Lietuvos archeologija yra subrandinusi turiningą pasakojimą apie baltų piliakalnių vaidmenį ankstyvosios Lietuvos valstybės gynyboje.

Baltų piliakalniai apima plačią teritoriją Lietuvoje, Latvijoje, Lenkijoje, Baltarusijoje, Ukrainoje ir Rusijoje laikotarpiu nuo bronzos amžiaus iki XV a. medinių pilių. Knyga originaliai užbaigiama piliakalnių „likimų“ skyriumi, kuriame aptariama tolesnio piliakalnių suvokimo raida po jų apleidimo iki šių dienų (Vitkūnas, Zabiela, 2017, p. 77–83). Pasakojimas apie baltų piliakalnius tampa pasakojimu apie nuolatinės jų įtvirtintas gyvenvietes, gynybines slėptuves, ritualines vietas, administracinius centrus, medines pilies, galiausiai atminties vietas. Taigi tema pretenduoja į išsamią archeologinę sintezę, tačiau studijoje išryškėja ir pagrindinės pasakojimo problemos – naujoji požiūrio, nuoseklumo ir jam specialiai skirto tyrimo trūkumas. Knyga kartoja XX a. *ad nauseum* apsvaistytą baltų etninę istoriją⁵ ir atskirais skyriais pristato subrandintą ir sutrauktą pasakojimą apie baltų piliakalnius. Jis taip pat primena apie nežinomą jų pusę ir skatina naujus tyrimus, kurie leistų atnaujinti baltų priešistorinių piliakalnių suvokimą ir formuluoti naratyvą perkeliant dar daugiau dėmesio nuo įtvirtinimų raidos prie jų kūrėjų.

Padėka

Esu dėkingas A. Luchtanui, R. Vengaliui, K. Minkevičiui, V. Micelicaitei ir M. Pilkauskui už vertingas pastabas šio straipsnio-recenzijos rankraščiui.

Vytenis Podėnas

Šaltiniai

- Pocienė L. 2016. Nuo Mėdsėdžių piliakalnio galėjo būti kontroliuojamas Platelių ežero regionas. *Lietuvos aidas*, 2016 04 26, Nr. 88 (12 798), 89 (12 799), 90 (12 800), p. 2.
- Lietuvos... 2018. Pristatyta knyga „Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas“. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=sfeu9tQ-rPo&t=966s>> [žiūrėta 2020 m. vasario 24 d.].
- Lock G., Ralston I. 2017. *Atlas of Hillforts of Britain and Ireland*. Prieiga per internetą: <<https://hillforts.arch.ox.ac.uk>> [žiūrėta 2020 m. vasario 25 d.].
- Vengalis R. 2009. *Rytų Lietuvos gyvenvietės I–XII a.* Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Literatūra

- Armit I. 2007. Hillforts at War: From Maiden Castle to Taniwaha Pā. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 73, p. 25–37. <https://doi.org/10.1017/S0079497X00000049>
- Baker J., Brookes S. 2013. *Beyond the Burghal Hidage. Anglo-Saxon Civil Defence in the Viking Age*. Leiden, Boston: Brill.
- Baltramiejūnaitė D. 2017. *Tauragnų krašto piliakalniai*. Vilnius: VšĮ Archeologijos Centras.

⁵ Šia tema išsamiausias archeologinės sintezės jau parašytos (Gimbutienė, 1985; Lietuvių etnogenėzė, 1987) ir pastaruoju metu etninė istorija geležies amžiaus tyrimuose yra išsisėmusi (Bliujienė, 2013; Vengalis, 2015).

- Baubonis Z., Zabiela G. (sud.). 2005a. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas, I tomas. Akmenės–Kupiškio rajonai*. Vilnius: Briedis.
- Baubonis Z., Zabiela G. (sud.). 2005b. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas, II tomas. Lazdijų–Šilalės rajonai*. Vilnius: Briedis.
- Baubonis Z., Zabiela G. (sud.). 2005c. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas, III tomas. Šilutės–Zarasų rajonai*. Vilnius: Briedis.
- Baubonis Z., Viršilienė J., Zabiela G. 2017a. *Šilalės rajono piliakalniai*. Klaipėda: Druka.
- Baubonis Z., Stončius D., Šatavičius E., Zabiela G. (sud.). 2017b. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas, IV tomas*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija.
- Bintliff J., Pearce M. 2011. Introduction. J. Bintliff, M. Pearce (eds.) *The Death of Archaeological Theory?* Oxford: Oxbow Books, p. 1–6.
- Bliujienė A. 2013. *Lietuvos archeologija. III tomas. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Bugaj M. 2013. Grodziska w zasobach dziedzictwa archeologicznego kraju – uwagi na temat wartości, rozpoznania, ochrony i zarządzania tego rodzaju zabytkami. G. Szczurek, A. Różański (red.) *Grodzisko z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza w Grodzisku gm. Pleszew, woj. wielkopolskie. Studia i materiały*. Poznań: Fundacja Ochrony Zabytków w Poznaniu, s. 135–142.
- Coles J. M., Harding A. F. 1979. *The Bronze Age in Europe: An Introduction to the Prehistory of Europe c. 2000–700 BC*. London: Methuen.
- Earle T. K., Preucel R. W., Brumfiel E. M., Carr C., Limp W. F., Chippindale C., Gillman A., Hodder I., Johnson G. A., Keegan W. F., Knapp A. B., Potter Jr. P. B., Rolland N., Rowlett R. M., Trigger B. C., Zeitlin R. N. 1987. Processual Archaeology and the Radical Critique [and Comments and Reply]. *Current Anthropology*, 28 (4), p. 501–538. <https://doi.org/10.1086/203551>
- Firth R. 1927. Maori Hill-Forts. *Antiquity*, 1, p. 66–78. <https://doi.org/10.1017/S0003598X00000077>
- Fleming A. 2006. Post-processual Landscape Archaeology: A Critique. *Cambridge Archaeological Journal*, 16 (3), p. 267–280. <https://doi.org/10.1017/S0959774306000163>
- Franklin S., Shepard J. 1996. *The Emergence of Rus 750–1200*. London, New York: Longman.
- Gimbutienė M. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais*. Vilnius: Mokslas.
- Graudonis J. 1989. *Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē*. Rīga: Zinātne.
- Grigalavičienė E. 1986a. Nevieriškės piliakalnis. *Lietuvos archeologija*, 5, p. 52–88.
- Grigalavičienė E. 1986b. Sokiškių piliakalnis. *Lietuvos archeologija*, 5, p. 89–136.
- Grigalavičienė E. 1992. Kerelių piliakalnis. *Lietuvos archeologija* 8, p. 85–105.
- Grigas, R., 2018. *Lietuvos piliakalnių paslaptys*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Hodder I. 1982. Theoretical Archaeology: A Reactionary View. I. Hodder (ed.) *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 1–16.
- Hodder I. 1986. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder I. 1991a. Interpretative Archaeology and Its Role. *American Antiquity*, 56, p. 7–18.
- Hodder I. 1991b. Postprocessual Archaeology and the Current Debate. R. W. Preucel (ed.) *Processual and Postprocessual Archaeologies. Multiple Ways of Knowing the Past*. Carbondale: Southern Illinois University, p. 30–41.
- Hodder I. 1992. *Theory and Practice in Archaeology*. London: Routledge.
- Johnsen H., Olsen B. 1992. Hermeneutics and Archaeology: On the Philosophy of Contextual Archaeology. *American Antiquity*, 57 (3), p. 419–436. <https://doi.org/10.2307/280931>
- Johnson M. 2010. *Archaeological Theory. An Introduction. 2nd Edition*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Kaminskaitė I. 2016. Medsėdžių piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, p. 123–126.
- Kulikauskas P. 1958. Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros“ klausimas. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, Serija A*, 1 (4), p. 65–89.
- Kuncevičius A., Laužikas R., Jankauskas R., Augustinavičius R., Šmigelskas R. 2015. *Dubingių mikroregionas ir Lietuvos valstybės ištakos*. Vilnius: Petro ofsetas.
- Kurila L. 2018. Signaliniai laužai Lietuvos piliakalniuose? Teorinis aspektas. *Lietuvos archeologija*, 44, p. 71–115.
- Lang V. 2018. Fortified Settlements in the Eastern Baltic: From Earlier Research to New Interpretations. *Archaeologia Lituana*, 19, p. 13–33. <https://doi.org/10.15388/ArchLit.2018.19.2>
- Lietuvių etnogenezė. 1987. R. Volkaitė-Kulikauskienė, J. Jurginis, V. Mažiulis, A. Vanagas (red.) *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas.
- Marila M. 2017. Vagueness and Archaeological Interpretation: A Sensuous Approach to Archaeological Knowledge Formation through Finds Analysis. *Norwegian Archaeological Review* 50 (1), p. 66–88. <https://doi.org/10.1080/00293652.2017.1325393>
- Merkevičius A. 2007. Material Culture and the Bronze Age Society in Lithuania. A. Merkevičius (ed.) *Material Culture and the Society: Papers from the Second Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Vilnius, Lithuania, October 21–22, 2005 (= Interarchaeologia. 2)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 39–52.

- Merkevičius A. (sud.). 2018. *Ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietės Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Milisauskas S. 2011. Early Neolithic, the First Farmers in Europe, 7000–5500/5000 BC. S. Milisauskas (ed.) *European Prehistory. A Survey. Second Edition*. New York: Springer, p. 188–191.
- O'Brien W., O'Driscoll J. 2017. *Hillforts, Warfare and Society in Bronze Age Ireland*. Oxford: Archaeopress Archaeology.
- Oswald A., Ainsworth S., Pearson T. 2006. *Hillforts. Prehistoric Strongholds of Northumberland National Park*. Swindon: English Heritage.
- Podėnas V. 2020. Emergence of Hilltop Settlements in the Southeastern Baltic: New AMS ¹⁴C Dates from Lithuania and Revised Chronology. *Radiocarbon*, 62 (2), p. 361–377. <https://doi.org/10.1017/RDC.2019.152>
- Podėnas V., Čivilytė A. 2019. Bronze Casting and Communication in the Southeastern Baltic Bronze Age. *Lietuvos archeologija*, 45, p. 169–199. <https://doi.org/10.33918/25386514-045005>
- Podėnas V., Troskosky C., Kimontaitė A., Čivilytė A. 2018. Garnių piliakalnis I. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, p. 85–89.
- Schiffer M. B. 2010. *Behavioral Archaeology. Principles and Practice*. New York: Routledge.
- Shanks M., Tilley C. 1987. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Shanks M., Hodder I. 1995. Processual, Postprocessual and Interpretive Archaeologies. I. Hodder, M. Shanks, A. Alexandri, V. Buchli, J. Carman, J. Last, G. Lucas (eds.) *Interpreting Archaeology. Finding Meaning in the Past*. London, New York: Routledge, p. 3–29.
- Simniškytė A. 2002. Juodonių piliakalnio gyvenvietė. Chronologiniai ir struktūriniai pokyčiai. *Archaeologia Lituana*, 3, p. 137–156.
- Simniškytė-Strimaitienė A. 2019. Aukštupėnų (Kupiškio) piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais*, p. 75–79.
- Stolarek I., Handschuh L., Juras A., Nowaczewska W., Kóčka-Krenz H., Michalowski A., Piontek J., Kozłowski P., Figlerowicz M. 2019. Goth Migration Induced Changes in the Matrilineal Genetic Structure of the Central-east European Population. *Scientific Reports*, 9 (1), 6 737. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-43183-w>
- Stončius D., Baubonis Z., Zabiela G. 2017. 2016 m. Lietuvoje rasti nežinomi piliakalniai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 metais*, p. 455–456.
- Tilley C. 1994. *A Phenomenology of Landscape. Places, Paths and Monuments*. Oxford: Berg.
- Trigger B. G. 2006. *A History of Archaeological Thought. Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Urbanaitė-Ubė M. 2018. Nauji leidiniai apie Lietuvos piliakalnių. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, XXXVII, p. 175–180.
- Urbanaitė-Ubė M., Ubis E. 2018. Kukuliškių piliakalnis. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, p. 115–119.
- Vaitkevičius V. 2007. Interpreting Taurapilis Prehistoric Site: A Landscape Revealing Power? *Archaeologia Baltica*, 8, p. 155–159.
- Vengalis R. 2007. Grublėtoji keramika Rytų Lietuvoje. *Lietuvos archeologija*, 32, p. 105–132.
- Vengalis R. 2012. Geležies amžiaus gyvenvietė Kernavėje: ilgalaikio apgyvendinimo atspindžiai archeologinėje medžiagoje. *Lietuvos archeologija*, 38, p. 175–220.
- Vengalis R. 2015. Bliujienė, A. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai (= Lietuvos archeologija, III). Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, 750 p. *Lietuvos archeologija*, 41, p. 185–192.
- Vengalis R., Vėlius G. 2019. Kernavės piliakalnių funkcinė raida geležies amžiuje: naujos senų duomenų interpretacijos. *Archaeologia Lituana*, 20, p. 75–115. <https://doi.org/10.15388/ArchLit.2019.20.4>
- Vengalis R., Volungevičius J., Vėlius G., Kuncevičius A., Poškienė J., Prapiestienė R. 2020. Žmogus prieš gamtą: reljefo transformavimas įrengiant XIII–XIV a. Kernavės pilį ir jo sukelti eroziniai procesai. *Lietuvos archeologija*, 46, spaudoje.
- Vitkūnas M., Zabiela G. 2017. *Baltų piliakalniai: nežinomas paveldas*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. 1986. Narkūnų Didžiojo piliakalnio tyrinėjimų rezultatai (Apatinis kultūrinis sluoksnius). *Lietuvos archeologija*, 5, p. 5–49.
- Walker W. H., Skibo J. M., Nielsen A. E. 1995. Introduction: Expanding Archaeology. J. M. Skibo, W. H. Walker, A. E. Nielsen (eds.) *Expanding Archaeology*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Zabiela G. 2003. Lietuvos piliakalniai: tyrinėjimų aspektas. *Lietuvos archeologija*, 24, p. 33–56.
- Žulkus V. 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius: Versus aureus.
- Егорейченко А. А. 2006. *Культуры штрихованной керамики*. Минск: Бгу.
- Спицын А. А. 1925. Литовскія древности. *Tauta ir žodis*, III, p. 112–171.
- Щукин М. Б. 1994. *На рубеже эр: опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н.э. – I в. н.э. в Восточной и Центральной Европе*. Санкт-Петербург: Фанн.